

NYA AVHANDLINGAR

Maria Adolfsson: *Fäderneslandets Kännedom. Om svenska ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet*. Etnologiska institutionen, Stockholm 2000. 292 s. English summary. ISBN 91-7265-071-0.

Den 31 maj 2000 disputerade Maria Adolfsson på avhandlingen *Fäderneslandets Kännedom. Om svenska ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet* vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm. Hon inleder sin avhandling med ett citat efter borgmästaren i Halmstad, Erik Sefström: "Första och förnämsta grunden til en sann Politisk wishet, är sitt eget Lands noga och upriktiga kännedom; Och den regering som ej äger sådan kunskap, kan aldrig wara i stånd at hjälpa Staten till något varaktigt Wäl." Citatet är välvalt som utgångspunkt, men det reser vissa frågor: Hur skall t.ex. "sitt eget land" tolkas? Om jag förstår Adolfssons definition rätt är detta begrepp synonymt med "fäderneslandet", och detta menar hon är ett abstrakt begrepp för staten och inte ett konkret geografiskt område. Fäderneslandet var den plats där människor levde och arbetade oavsett territoriellt ursprung. Gränserna för fäderneslandet var inte primärt nationella, skriver hon i sitt inledningskapitel "Utgångspunkter och bakgrund".

Vidare redogör hon för sitt grundmaterial, som består av drygt sju hundra ortsbeskrivningar, varav de flesta är upprättade efter en ganska uniform mall: först geografi och topografi, därefter näringar (jordbruk, boskapsskötsel, skogsbruk, bergsbruk etc.). Så får ortens invånare sin karakterisering: klädedräkt, dialekt, utseende, karaktär, sjukdomar, sedvänjor, mathållning etc. Kyrkan får också sin beskrivning, liksom fornlämningar och andra bemärkta företeelser. Under den senare delen av perioden redogörs också för skolundervisning och annan form av kommunal verksamhet.

Adolfsson skriver: "Mitt första syfte med avhandlingen är att presentera de svenska ortsbeskrivningsprojekten och ortsbeskrivningslitteraturen som fenomen under 1700- och 1800-talet. Vad för slags drivkraft

ter och strävanden kan spåras bakom uppkomsten av denna litterära kategori? I vilket idéhistoriskt sammanhang och i vilken politisk och ekonomisk kontext bör ortsbeskrivningarna placeras in? Om och i så fall hur försköts materialets intressfokus under loppet av 1700- och 1800-talet? Hur mottogs ortsbeskrivningarna av sin samtid?" Hon är också angelägen om att gå bakom beskrivningarna och studera vilka instruktioner, mallar och frågelistor som haft betydelse, liksom vilka som var beskrivningarnas författare och läsare. Vidare vill hon reda ut huruvida ortsbeskrivningarna kan ses som "uttryck för ett upplysningstänkande och därmed i viss mån för den begynnande moderna epoken i Sverige". I denna analys tar hon framför allt hjälp av Jakob Christenssons resonemang i avhandlingen *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*.

"Mitt andra syfte med avhandlingen", skriver hon vidare, "är att undersöka hur en utvald grupp av ortsbeskrivningar konstruerade *bilder av folket* och *folklivet*." Genom att studera beskrivningarna på detta sätt räknar hon också med att få en bild av "de beskrivande ämbetsmännens tankevärldar". Ett ytterligare syfte med avhandlingen är att den skall "ge en orientering om hur framför allt *etnografisk forskning om folket och det folkliga levnadssättet* bedrevs under stora delar av 1700-talet och första hälften av 1800-talet". Det är med andra ord inte lite Adolfsson tar på sig.

Som analytisk metod för att uppnå sina syften använder hon något som hon kallar för *tankefigurer*. Det är beskrivarens idéer härvidlag som är intressanta, de som speglar författarens kulturella hemvist och hans förhållningssätt till det "folk" han beskriver.

Adolfsson har också ambitionen att analysera i vilken utsträckning upplysningen spelat en roll som inspiration för ortsbeskrivningarna. Med hänvisning till forskare som Tore Frängsmyr, Daniel Lindmark, Magnus Nyman och Jakob Christiansson menar hon, att "Det sena 1700-talet var alltså en tid då tidiga *romantiska* och *nationella strömningar* i förening med den i vårt land äldre *göticismiska traditionen* som förhållande förntiden ledde till ett förnyat intresse med delvis nya förtecken för landets bondebefolkning". Klarsynt

konstaterar hon härvidlag, att ”En ortsbeskrivning innebar mestadels en fixering av den kunskap – i betydelsen antagande om verkligheten – som redan existerade hos författaren själv eller hos en eller flera individer i hans omgivning och som var lätt för denne att tillgodogöra sig”.

Framför allt har Adolfsson använt sig av 58 ortsbeskrivningar författade av 55 personer. Företrädesvis är det präster eller andra ämbetsmän som är författare, och de beskrivna orterna ligger företrädesvis i Götaland och Svealand. (Såväl orter som författare redovisas förtjänstfullt i en bilaga.) Som en vidare definition av materialet menar hon att en ortsbeskrivning skall vara författad av en person boende på orten. Resebeskrivningar från utsända antikvarier eller kringresande turisters utsagor tas alltså inte med.

Vad var då det egentliga syftet med att upprätta sådana här ortsbeskrivningar? Under rubriken ”Kunskap om orten – välstånd för landet och folket” (s. 47) skriver hon att syftet var 1) att kartlägga landet efter de förödande krigen, 2) att utveckla landets inhemska naturresurser, näringar, manufakturer samt 3) att dra nytta av vetenskapens framsteg.

I kapitel 2, ”Ortsbeskrivningar som mål och medel”, tecknar Adolfsson beskrivningarnas litterära och vetenskapliga bakgrund. Hon konstaterar Linnés stora betydelse som förebild och hon redogör för Jacob Faggots insatser. År 1741 publicerade Faggot på uppdrag av Vetenskapsakademien *Tanckar om Fäderneslandets känning och beskriwande*, som kom att fungera som beskrivningsinstruktion under många decennier. ”At vara Kännare af sit eget Fädernesland, at weta dess skick, art och lynde, och at tilböriligen nytja dess alster, gåfwor och förmåner, det är så oumgängeligt, som det är godt och gagneligt”, skriver Faggot i inledningen.

Beskrivningarnas viktigaste uppgift är att kartlägga ortens näringar och bestånd av naturresurser, bebyggelse, redskap och kunskap. För att vara konkret var det uppgifter under t.ex. följande rubriker som efterfrågades: Åkerbruk; Skötsel av ängar och kreatur, Hushållning och skogsresurser, Trädgårdar, frukt- och lövträd etc. Härtill, och mot slutet i beskrivningarna, följde ofta ett avsnitt om folkets seder och bruk, dialekt och vandel. En hel del kritik utdelas härvidlag, inte minst för allmogens ibland bristande patriotism och medborgerliga ansvars känsla.

Det är också påtagligt hur samtidsinriktade frågorna är. Lämnar de samtiden, så är det snarare mot framtiden

man riktar in sig i ambitionen att efterlysa möjligheter för förkovran och förbättringar. (Undantag utgör de fåtal frågor som behandlar fornlämningar och därtill knutet berättande.)

Hon konstaterar, att präster och andra ämbetsmän dominerar bland författarna, och så tycks det vara även bland läsarna. En och annan bonde tog säkert också del av hemortens beskrivning, men dessa torde tillhöra undantagen, enligt Adolfsson.

I kapitel 3, ”Institution, tid, rum och författare” redovisar Adolfsson utförligt fem beskrivningar: Kräcklinge socken 1754, Dunker och Lilla Malma socknar 1769, Malexander socken 1816, Åhus socken 1816 samt Kristianopel socken 1854–55. Utöver dessa beskrivningar refererar hon till ett antal samlingar, som också innehåller material av karaktären ortsbeskrivningar, t.ex. Den Sundholmska samlingen (främst från Västergötland), samlingar tryckta i Patriotiska Sällskapets handlingar och tidskrift (en ”handfull” beskrivningar), samlingar från svenska Finland initierade av Gabriel Ponthan m.fl. Det skall också nämnas, att Adolfsson utöver detta lagt upp ett register över cirka 800 opublicerade ortsbeskrivningar i en databas på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Dessa har inte beaktats i avhandlingen, men finns ändå med som faktabank och korrigeringsmedel i bakgrunden.

I ett digert kapitel på 60 sidor med fylliga citat återger Adolfsson ”hur bilderna av folket och deras levnadssätt konstrueras av ortsbeskrivande ämbetsmän i deras folklivsskildringar” (s. 149). Folket skall då förstås som ”menigheten på landsbygden och deras arbete, kroppsliga och fysiska egenskaper, seder och andra levnadsförhållanden”, och som beteckning för detta använder beskrivarna ord som ”levnadssätt”, ”levnadsart”, ”seder”, ”sinne lag”, ”karaktär” och ”vanor”. Från sitt utanförperspektiv tilldelar ämbetsmännen folket en ”konstruerad identitet” (s. 153). Utgångspunkten för beskrivarnas utsagor är deras tankefigurer (se ovan), och Adolfsson skriver, att ”Min hypotes är att tankefigurerna och de diskurser de står i förbindelse med sannolikt berättar mer om ortsbeskrivarnas delade världsbild än om folkets faktiska levnadssätt och egenskaper” (s. 154). I sin vidare diskussion om begreppet tankefigur refererar hon till forskare som Åke Daun, Orvar Löfgren, Johan Asplund och framför allt Arne Jarrick.

Adolfsson redogör så för de olika benämningar som betecknar folket (”allmoget”, ”bönder”, ”folk”, ”hop”, ”menighet” m.fl.) för att konstatera, att det är just det

kollektiva i beskrivningarna som överväger. – Individuella personbeskrivningar förekommer, men de tillhör ovanligheten. Det är helt och hållet det manliga perspektivet som dominerar i beskrivningarna. När kvinnorna tillåts skymta fram gäller det hemslöjd, klädsel eller utseende. Just vad beträffar dräkten är beskrivningarna ofta moraliserande. – Man skall vara hel och ren men akta sig för överdåd; Att klä sig över sitt stånd medför bara slösaktighet och högmod. Ofta är det ungdomar som hemfaller åt detta, varför dessa varnas i beskrivningarna. Det ges också synpunkter på böndernas strukturering av arbetet och som regel talas det i fördömande ordalag om bisysslor som hantverk, fiske och jakt. Sådant tar bara kraften från jordbruket, och de kontanta medel som bönderna kan tjäna härför används gärna till dryckenskap och lyx, hävdar beskrivarna.

Vidare menar man, att den ideala situationen är att äga sin egen jord, att vara självägande bonde. Att arbeta åt andra eller att arrendera jorden ger inte samma ansvarskänsla för samtid och framtid. Dessutom befrämjar det knappast böndernas patriotism. När det gäller diskussionen om folkets nationella känslor och insatser är det för övrigt förvånande att Adolfsson inte använder sig av Mats Rehnbergs diskussion i den utmärkte uppsatsen "Folkloristiska inslag i olika tidevarvs idéströmningar kring det egna landet" i NIF-publikationen *Folklore och nationsbyggande i Norden*, nr 9, 1980. I avsnittet "Den vertikala kontrollens och idelets betydelse" konstaterar Adolfsson att beskrivningarna har ett ganska enhetligt recept på hur folket skall hållas i Herrans tukt och förmaning och efterkomma de råd och anvisningar som framförs. Nyckeln heter kontroll och goda förebilder, och det är präster, länsmän och andra officiella personer som skall stå för bådaderna: "...behovet av att präster och andra myndighetspersoner ständigt kontrollerar och övervakar folket i avsikt att öka civilisationen var väl inlemmad i överhetens föreställningsvärld och ges ofta uttryck i Ortsbeskrivningsmaterialet" (s. 201).

Beskrivningarnas pekpinna är många, och låt mig bara nämna ytterligare en: Håll dig hemma och akta dig för det främmande! "...när något ont, i vid bemärkelse, drabbar en ort så kommer det utifrån", sammanfattar Adolfsson (s. 207). Med detta menar hon, att Ortsbeskrivningarna uppmuntrar till bofasthet och till att vara nöjd med det man har, samt att man skall misstro det (och framför allt dem) som kommer utifrån. "Inte bara lösdrivare och osedligt folk kommer utifrån, enligt Ortsbeskrivarna. En ort kan också drabbas av utifrån

kommande farsoter och dåliga karaktärsdrag personifierade av den främmande allmog som flyttar in från bygder bortom församlingens eller häradets gränser". Varför, frågar man sig, har förf. i sin diskussion inte tagit hjälp av Anna-Birgitta Rooths epokgörande uppsats "Etnocentricitet" i *Lokalt och globalt II* (1969)?

Ortsbeskrivningarna innehåller många föreställningar, pekpinna och rent av fördömanden av "folket", "bönderna" och "allmogen". Detta framkommer inte minst i avhandlingens näst sista kapitel "En lantpräst och hans sockenbeskrivning". Här återvänder Adolfsson till ämnet för sin trebetygsuppsats i Lund, publicerad i friserad form i *Blekingeboken* 1993 under rubriken "Prosten Öller och hans Jämshögsbeskrivning". Hon ger ett utförligt referat av Öllers beskrivning från 1800, och det mest markanta i denna text är just moraliseringen och pekpinna. Öller ser de självägande bönderna som föredömen och stöttepelare i socknen (de som i första hand bestod hans tionde), medan han menar att arbetsfolket är lata och omoraliska. Hans förslag är att inrätta arbetsstugor åt dessa människor för att hålla dem med hedervärd sysselsättning. Syftet är "Att minska de tärande lemmarnas antal liksom bördan på samhällets kollektiva resurser. Men de [Öllers förslag] syftar också till att få till stånd en socialt välordnad och kontrollerbar gemenskap i harmoni med Hustavlans normer" (s. 252).

Adolfsson talar om Ortsbeskrivarnas syn på allmogen som tankefigurer fotade i den egna kulturella hemvisten, och hon sätter tydligt fokus på den problematik som finns mellan beskrivare och folk. Detta är förtjänstfullt och klarsynt, men varför kopplar hon inte detta resonemang till den idag så aktuella diskussion som Edward Said för i boken *Orientalism* (1993)? Här finns relationen till "den andre", dvs. den som beskrivs, mycket ingående analyserad, och jag menar att det finns stora likheter mellan västerlänningens förhållande till orientalisterna (som analyseras av Said) och Ortsbeskrivarens förhållande till bönderna i hemtrakten. De kulturella kontrasterna var lika stora, även om de geografiska kontrasterna i Ortsbeskrivningarna var små.

I avslutningskapitlet "Fria, stolta lantmän och vårdlösa, liderliga bönder" summerar Adolfsson sina intryck av de studerade Ortsbeskrivningarna. Under rubriken "Den idealiserade bondeidentiteten" diskuterar hon skillnader mellan ideal och verklighet samt mellan främlingskap och solidaritet i beskrivningarna, och i avsnittet "Arvet till folklivsforskningen" funderar hon över vad beskrivningarna kan ha betytt för den fram-

växande folklivsforskningen under 1800-talets andra hälft. Hon tar upp stereotypisering, region samt frågelistan betydelse som givande infallsvinklar, och hon tar hjälp i resonemanget av Agneta Liljas avhandling *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv: Ett exempel från Uppsala 1914–1945* (1996). Detta är bra, men varför för hon inte en liknande diskussion mot Kerstin Arcadius avhandling *Museum på svenska. Läns-museerna och kulturhistorien* (1997)? Enligt min uppfattning har Adolffson därigenom missat en viktig idéhistorisk förbindelse i just Ortsbeskrivningarnas arv till folklivsforskningen.

Maria Adolffson har i sin avhandling presenterat ett material och en del av etnologins ämneshistoria som varit okänt för många kulturhistoriker. Hennes framställning har en disposition som ibland är svår att följa, och stundom saknar man referenser och anknytning till pågående forskning inom etnologin och grannvetenskaperna, men mitt huvudintryck av arbetet är positivt. Framställningen är genomsyrad av en kulturhistorisk ambition i ordets bästa bemärkelse, och jag är övertygad om att framtida forskare i både ämneshistorik och tidigmodern mentalitet kommer att uppskatta hennes arbete.

Anders Salomonsson, Lund

Margareta Gynning: *Det ambivalenta perspektivet. Eva Bonnier och Hanna Hirsch-Pauli i 1880-talets konstliv*. Bonniers, Stockholm 1999. 280 s., ill. English summary. ISBN 91-0-056898-8.

Konstvetaren Margareta Gynning har i sin doktorsavhandling *Det ambivalenta perspektivet* valt att behandla Eva Bonnier och Hanna Hirsch-Pauli främst som porträttmålare och begränsar sig i stort sett till perioden 1883–1893, de tio år som för båda konstnärerna var deras mest produktiva som porträttmålare. Eva Bonnier upphörde därefter i stort sett med sin konstnärliga verksamhet medan Hanna Hirsch-Pauli fortsatte att måla fram till sin död 1940. Boken är således ingen konstnärsmonografi i vanlig mening, även om de båda konstnärinnornas liv behandlas ganska utförligt.

Gynnings avsikt med avhandlingen är att ställa de båda konstnärinnorna och deras verk i relation till 1880-talets konstliv, konstnärliga stämningar, konstnärsutbildning och utställningsverksamhet. Även de-

ras arbeten satta i relation till tidens syn på kvinnligt konstnärskap intresserar henne. Hon försöker rekonstruera vad hon kallar deras ”visuella perspektiv”, både med hänsyn till gestaltningen av bildrummet och med avseende på det sociala rum från vilket framställningen är utförd. Här ansluter hon sig till den brittiska konsthistorikern Griselda Pollock.

Författaren intresserar sig också för varför de båda konstnärinnornas porträtt aldrig blev normativa. En annan avsikt har varit att lyfta fram de båda konstnärinnorna och stärka deras ställning i den svenska konsthistorien. ”Sökandet efter Eva Bonniers och Hanna Hirsch-Paulis osynliggjorda perspektiv har med nödvändighet resulterat i en feministisk analys”, skriver Gynning. I denna utgår hon från Yvonne Hirdmans genusystembegrepp rörande maktförhållandena mellan män och kvinnor samt hennes term ”genuskoreografi”, vilken innebär att gränsen mellan könen prövas och befästs i en ständigt pågående process som kan liknas vid en pardans: den manliga normen är den som ”för”, den kvinnliga normen definieras i förhållande till den manliga. Genom de stora samhälleliga förändringarna kring sekelskiftet blev det angeläget att definiera både vad det manliga och framförallt det kvinnliga bestod i.

Under 1880-talet verkade ett stort antal kvinnliga konstnärer i Sverige – de allra flesta med borgerlig bakgrund. Många var erkända, även utomlands, men de har tills ganska nyligen varit närmast osynliga i den konstvetenskapliga litteraturen. Mannen som ”den skapande” utgjorde normen inom konstlivet, ett ställningstagande som till och med Ellen Key (som var Hanna Hirschs privatlärare i unga år) hävdade. Visserligen fanns några framstående kvinnliga konstnärer, menade Key, men kvinnor borde hellre ägna sig åt konsthantverk och filantropi, som bättre passade deras natur. Manliga konstnärer kunde kritiserats för att vara ”kvinnliga” i sin konstutövning medan kvinnliga konstnärer kunde berömmas för att vara ”manliga”. Margareta Gynning skildrar också hur kvinnligt och manligt måleri skiljer sig från varandra bl.a. i motivval. För de kvinnliga konstnärerna var ateljén deras signifikanta sfär. ”De tog sig bokstavligen inte ut ur ateljén, den var både deras hem och arbetsplats”, medan de manliga målarna skildrade modernitetens Paris.

Ett annat begrepp som Gynning rör sig med är sonrespektive dotterpositionen. Hanna Hirsch-Pauli kom att arbeta utifrån en ”sonposition” som ger henne större fysisk och psykisk rörelsefrihet i fantasin, medan Eva Bonniers konstnärliga gärning präglas av en ”dotterpo-